

- (56) uo., 872-873. old.
 (57) uo., 873. old.
 (58) BOMBITZ, i. m. 79. old.
 (59) BÁTHORI, i. m. 338. old.
 (60) KÁROLYI, i. m. 347. old.
 (61) ALEXA, i. m. 112. old.
 (62) BOMBITZ, i. m. 82. old.
 (63) uo., 81. old.
 (64) BÁTHORI, i. m. 337. old.
 (65) *Irodalmi kvartett.* i. m. 173. old.
 (66) ANGYALOSI, i. m. 872. old.
 (67) SÜKÖSD, i. m. 113. old.
 (68) FÖLDES, i. m. 41. old.
 (69) uo., 42. old.

- (70) *Irodalmi kvartett.* i. m. 175. old.
 (71) ANGYALOSI, 871. old.
 (72) uo., 872. old.
 (73) BOMBITZ, 83. old.
 (74) ALEXA, i. m. 111. old.
 (75) *Irodalmi kvartett.* i. m. 176. old.
 (76) ANGYALOSI, i. m. 873. old.
 (77) BOMBITZ, i. m. 81. old.
 (78) BALASSA, i. m.
 (79) KÁROLYI, i. m., 348. old.
 (80) ALEXA, i. m., 105. old.
 (81) ANGYALOSI, i. m., 872. old.

Mihály Petra

Palasovszky Ödön és az „új elvű színház”

Színház-történetünk méltatlanul elfelejtett nagy alakjáról szerzőnk a lap 1999/8. számában írt visszaemlékezést. A portré most néhány további vonással egészül ki.

Palasovszky Ödön mint publicista sem volt jelentéktelen. 1922 és 1933 között a Bécsi Magyar Újságban, a Független Szemlében, a Kékmadarban, az Új Földben, a Magyar Írásban, a 100 %-ban, a Társadalmi Szemlében és a Frontban később pedig napilapokban (Pester Lloyd, Magyar Hírlap) közölt írásokat változó rendszerességgel. Versfordítások és satirikus cikkek, film- és irodalmi kritikák mellett leginkább színházi tárgyú írásokat.

Színházesztétikai és a gyakorlati színpad-i munkáról szóló cikkein kívül meg kell említeni lapszerkesztői munkáját is. 1930-31-ben *Mandl Teréz* Színház és Film címmel folyóiratot jelentetett meg. Bár a lap csak három számot ért, színház-történeti jelentősége ennél nagyobb, hiszen e téren ez volt az első magyar haladó szellemű tudományos szakfolyóirat. A lap külföldről, a Nemzetközi Munkásszínház révén is kapott anyagokat, de hazai írógárdája még jelentősebb volt. (*Bálint György, Hevesy Iván, Jemnitz Sándor, Nagy Lajos, Tiszay Andor, Kozma József és Madzsar Alice.*)

Alább a Színház és Filmből, illetve más lapokból idézzük Palasovszky legfontosabb színházelméleti tételeit.

A kettős pillér elve Palasovszky esztéti-

kájának egyik alapja, mely szerint a beszédre és a mozgásra, mint két fő pillérre kell épülnie minden színjelölésnek.

Kezdjük a beszéddel: hogyan is állt nálunk a háború előtt az élőszó kultúrája?

„Részben a mai idők hajszájával és zaklatottságával függ össze, tehát ideges tünetnek kell tekintenünk, hogy kiejtésünk és hanghordozásunk állandóan romlik, hogy beszédünk kapkodó, zilált, hanyag... a baj oka mindenekelőtt abban gyökeredzik, hogy a beszéd-kultúra gondolata feledésbe merült és nem fordítunk kellő gondot a beszédnevelésre... A magyar nyelv tisztaságát íróink és tudósaink újabban többé-kevésbé felszínen tartják. A beszéd kultúrájával azonban alig törődik valaki. Nem törődik vele sem az otthon, sem az iskola, sem pedig a színház, mely úgy látszik mindinkább lemond arról, hogy a magyar beszéd művészetének hivatott istápolója legyen.” (1)

Fél század telt el a fenti sorok megjelenése óta, de ma sem törődnek sokkal többen a beszéd-kultúrával. Színházi rendezők tudnának erről mesélni, s nem túl szépeket...

„... arról van szó, hogy a beszéd-kultúra fontosságát bevigyük a köztudatba, s a beszédnevelést az óvoda, iskola, a színész-képzés vagy a munkásművelődés vonalán

egyaránt fejlesszük. Jó példával pedig mindenekelőtt a rádió és a színház járhat-na elől.” (2)

A másik fő pillér a mozgás. Miért? Mert „minden mozgás mintegy tükörben mutatja a belső embert. Megmutatja lelki életünk hullámzásait, továbbá a velünk született, vagy szerzett, állandó tulajdonságokat. Jellemző a testi karakterre, vérmérsékletre, ösztönéletre. Az ember egész személyiségére. Rávall a művészi fantáziára, éppúgy megmutatja a lelki megkötöttségeket, gátlásokat, az elleplezett gondolatokat és érzelmeket, ha a mozdulatok nyelvén értünk.” (3)

E sorokon erősen érezhető, hogy Palasovszkyék tanulmányozták *Freud*, *Jung* és *Pavlov* munkáit. (Két „mozgáskarakterológiai”, illetve „kifejezéslélektani” előadást tartottak erről 1938-ban a Madzsar-iskolában, illetve a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesületében.) A két pillér a kórusban egyesül Palasovszkynál, melytől a színpad reformját várja. A kórusdráma fő elemei: a mozgás alapján fölépített tömegjáték és a parlandóra épített előadóstílus. Mi is az a parlando? „Nem »szavalatra« (deklamálásra) törekszünk, nem is a zene törvényei szerint igazodó »énekre«, hanem olyan előadási módra, mely az érzelmeket és indulatokat kifejező hanghordozás egyes elemeit kihangsúlyozza és szabadon ritmizálja.” (4)

Amit a mozgásról ír, akár egy mai mozgásszínházi elképzelés magja is lehetne: „Nem a táncból kell kiindulnunk, nem is a színészkedésből, hanem a természetes emberi mozgásokból, a lelki emóciók ösztönös megnyilvánulásából. Ezeket fejlesztjük pantomimikusan, cselekményes játékká vagy ritmikus mozgáskonstrukcióvá...” (5)

Érezhető, hogy Palasovszky ismerte *Tairov* kísérleteit, de nyilvánvalóan rokonítható elképzelése *Piscator* és *Gropius*, illetve *Meyerhold* szándékaival: kiemelni a játékot a statikus keretből. „Az egyes síkok vagy térformák összhangja, a lépcsőzetes, sugaras vagy koncentrikus tagoltságok összessége, egyszóval a térkonstrukció maga is külön ténye a mozgásnak.” (6)

Palasovszky a kettős pillér elvét fejlesztí tovább a lényegretörő színház (7) elméletében. Ennek legfontosabb elemei a következők:

„Az első: a jellemábrázolás új, relatív módja. Az ilyen beszéd és ilyen gesztus széttöri az egysíkú jellemábrázolás műtyürkéző, unt sablonjait. Nem ábrázol, hanem megjelenít, belső művészi hitelességgel. A második: a dialógusvezetésnek új, természetes hangskálán való felépítése. Nemcsak szövegmondás, művészi eszközökkel, de egyúttal építés a gondolatok ritmusából, az értelmi és érzelmi hangsúlyokból, az indulathangok színeiből. A harmadik: a mozdulatfantázia fokozott szerepe a játékezésben. Új szerep vár a kifejező testjátékra: lévén minden akció elsősorban mozgás. Vagyis: dinamika, ritmus és kifejezés. Gesztusok mérkőzése. Az új színész tökéletes ura kell, hogy legyen a modern értelemben vett testjátéknak, éppúgy, mint a beszédbeli, hangbeli fantáziának.” (8)

Ma is korszerűnek tűnő, amellet ősi és természetes elv ez, s Palasovszky sem gondolta egy újabb stílus dogmatikájának.

„A szerző megfogalmazza a tényeket, a rendező fölépíti a történekek ceremóniáit, a színpadtervező térbe ágyazza és színeket, formákat vet a cselekmény sodra elé – a színész dolga, hogy bizonyossággá változtassa a fantázia ígértét.” (9)

Csakhogy:

„en gros-ban termeljük a szabályszerűen csicsergő, magukat huncutul billegető naivákat, a tipp-topp amorózókat (orrhangú, szép férfiúkat, isten tudja, miért olyan igen kidőftött hassal, úgynevezett lordotikus testtartással), az öblös hangú tragikákat, a szent pátozzsal szavaló klasszikus színészeket és a terebélyesre fuvódott operaénekeseket, kik időnként szívükre teszik a kezüket és kottából mosolyognak... Természetes művészeket és fejlődő egyéniséget nagyon ritkán látunk... Ma, mikor a sztárok korszakát éljük, amikor a kórus fogalma statisztériává degradálódott, s mindenki »egyéni« érvényesülésre törekszik, ma éppen ritkák az egyéniségek... Látnivaló mindebből, hogy

új alapokra kell fektetnünk a színészképzést, szorgalmaznunk kell a rendezőképzést és a színházi stúdiómunkát.” (10)

Képzés, stúdiómunka – ma is gyakran hallani erről, illetve ennek szükségességéről. Palasovszky soha nem feledkezett meg róla. Munkáscsoportjaiban, élszínpadain, színházaiban mindig hozzáfogott a stúdiómunkához. A pedagógus-rendezők közé tartozott.

Lássuk végül Palasovszky színházi ars poeticáját: „Mi tehát a magyar színjátszás feladata? A hazai kultúrát visszavezetni a régi tradíciók tisztaságához. A színházat visszaadni ősi, lényegi hivatásának és megtelíteni új tartalommal. Megtermékenyíteni a mai embert mozgó új eszmék gazdagságával és új ritmusok, látványok, új kifejezések élményeivel... Errefelé van valahol a régóta keresett új elvű színház.”

Ma sem elavult program. A kórusok fellett ugyan eljárt az idő, de Palasovszky vélekedései a színházról többségben ma is helytállóak. Hogyan ágyazható be Palasovszky életműve a kortársi művészetbe? Említettük már: Piscator, Meyerhold és Tairov valószínűleg hatottak rá. De hatott az új irodalom is. „A magyar irodalomban a futurizmus, a kubizmus és az expresszionizmus szinte egyszerre érkeznek a 10-es években, hogy a 20-as években a dadaizmus, szürrealizmus és konstruktivizmus jelentkezzék egyszerre a magyar avantgardisták körében, mindkét esetben sajátos szintézist hozva létre egyes elemeikből az irodalom szükségleteinek megfelelően. Ez az »egyszerre érkezés« különben sok kisebb irodalomnak jellegzetes jelensége” – állapítja meg *Szabolcsi Miklós*. (12)

A megállapítás helyénvaló Palasovszky színpadi művészetét illetően is, a modern törekvések hatását szintetizálva teremtett újat. A francia avantgard rendezők 1926-ban alapítanak „négyes szövetséget” (*Pitoëff, Jouvet, Baty, Dullin*), *Marinetti* és *Prampolini* 1929-ben hozza létre futurista színházát, *Artaud*-ról pedig leírtuk már, hogy évekkel később lát munkához. A német munkásszínpadokkal legalább egyidőben, ha nem hamarabb, állít kórust Palasovszky a pódiumra, *Brechmél* előbb

foglalkozik a világnézeti, a dialektikus színház gondolatával. A korrallal együtt lélegző társa volt a külföldi újtóknak.

Prágai és kassai diákok kaptak tőle anyagokat, az angol Globe Theater és egy laxenburgi csoport érdeklődött az Ayrus leánya iránt, gyakorlatilag azonban – magyar átok – Palasovszky kísérleteinek a híre nem jutott el külföldre. És itthon? Néhány kortárs rendező átvett egy-egy elemet tőle, erősen hatott a *Pünkösti*-féle Műhelyre és az Új Tháliára, közvetettebb úton az erdélyi avantgardokra (Kolozsvári Stúdió, Munkás Kamara Színpad), a kórusmozgalom terén pedig *Kassák*ékra. Követői azonban nemigen voltak. Mért? *Kocsis Rózsa* így válaszol:

„Noha a modern dráma és színpad sok tényezőjét felfedezték, formáik a magyar kultúrában mégsem tudtak gyökeret verni, sem pedig továbbelő műfajokat teremteni. Magyar kísérletek helyett inkább külföldieknek adtak fórumot. Nemzetközi hatásokból táplálkozó irányukat viszont nem tudták a magyar kultúra folyamatába oltani.” (13)

Nem hiszem, hogy ez lenne az igazi ok. Vagy nem csak ez. Hiszen gyakorlatilag nem voltak beépíthető magyar kísérletek. *Vas István* írja: „itt, az ellenforradalom által megnyomorított Magyarországon mégiscsak Palasovszky kezdte előlről az avantgarde-ot. (14)

Inkább a kor a „ludas” Palasovszky hatásának elmaradásában. Ahogyan *Szabolcsi Miklós* írja:

„Az avantgarde kibontakozása a maga fénykorában összefüggött az első világháborút megelőző és követő társadalmi mozgással, mindenekelőtt a forradalmi hullámmal, ebből a légkörből, ezekből a körülményekből merítette erejét, lendületét. Már a húszas évek kiábrándító, józanabb légkörében, a kapitalizmus ideiglenes stabilizációjával megváltozott a funkciója, mert a remény, a hit az azonnali irodalmi, művészeti és társadalmi változásokban csökkent.” (15)

Talán furán hangzik, de úgy érzem, ma (illetve az elmúlt harminc esztendőben) inkább kortársunk lehetett volna Palasov-

szky. Egy évvel volt öregebb a századnál, de mennyivel fiatalabb némely mai „avantgárd” rendezőnél! Azoknál, akik új fölfedezésként magasztalnak olyasmit, amit ő és társai hatvan esztendeje megcsináltak, s úgy lehet, hamarosan túl is léptek rajta. Zsebszínház, nyitott színház, totális színház, szegény színház, tömegszínház, mozgásszínház, népszínház – ma is jól csengő, divatos kifejezések a színizsargonban. Palasovszkyéknál akár elv volt, akár szükség hozta – tiszta szándék munkált ezek mögött a kísérletek mögött.

„»Cselekvő színház« – ez mostanában kedvelt kifejezés, de inkább csak szép szó. A mi korunkban, ötven évvel ezelőtt azonban valóságosan tettet jelentett. Élcsapatokat szerveztünk, baloldali művészekből, munkásokból és diákokból, hogy velük vállvetve dolgozhassunk. Élcsapatokat a jelen és a jövő számára.” (16)

Korai volt ez a program, nagyon korai. Palasovszky egyaránt „partvonal mellé” került vele a Horthy-rendszerben és a dogmatizmus idején. *Illyés Gyula* írja: „Az avantgardnak sok Hányja van, de mennyi

bátor elesettje!” Palasovszky az egyik.

Jegyzet

- (1) P. Ö.: *Az élőszó kultúrája*. Pesti Hírlap, 1942. április 1.
- (2) P. Ö.: *Beszédünk*. Nagyvilág, 1948.
- (3) P. Ö.: *A mozgáskarakterológia műhelyéből*. Magyar Hírlap, 1938. március 27.
- (4) P. Ö.: *Kórusok*. Színház és Film, 1930. 1. sz.
- (5) uo.
- (6) uo.
- (7) 1929-ben nevezi el így törekvéseit.
- (8) P. Ö.: *Modernes Theater und Theaterbau*. Pester Lloyd, 1938. szeptember 18.
- (9) P. Ö.: *Der Schauspieler*. Pester Lloyd. 1940.
- (10) uo.
- (11) *Új elvű színházat*. In: *Lényegretörő Színház*. 71-73. old.
- (12) SZABOLCSI Miklós: *Jel és kiáltás*. Gondolat, Bp, 1971, 32. old.
- (13) *Igen és nem*. 349-350. old.
- (14) VAS István: *A tanú módosítja vallomását*. Élet és Irodalom, 1977. július 23.
- (15) SZABOLCSI Miklós: *A neoavantgarde*. Gondolat, Bp, 1981, 12. old.
- (16) P. Ö.: *A lényegretörő Színház*. Színház, 1979/ 6. sz.

Tóth Dénes

A könyvtár jövője

Hozzászólás Kokas Károly cikkéhez

Amerikában élő magyar könyvtárosként érdeklődéssel olvastam Kokas Károly dolgozatának kéziratát. (Megjelent áprilisi számunkban 'Könyvtárak az ezredforduló után' címmel – a szerk.) A cikk számos érdekes kérdést vet fel, köztük olyanokat is, amelyek az amerikai könyvtárakban már most jelentkeznek. Ezek közül néhányat talán érdemes röviden megvizsgálni.

A világ minden könyvtárának nagy kihívást jelent lépést tartani az „információs korszak” méregdrága és állandóan megújuló eszközeivel. A növekvő fenntartási költségek kikerülhetetlenül azt jelentik, hogy forrásokat kell elvonni a hagyományos céloktól, például a könyvektől és azokat át kell csoportosítani új területekre, mint amilyenek például az elektronikus adatbázisok, online folyóiratok stb. Természetesen a magyar könyvtárak sem

kivételek, de fontos számon tartani, hogy Magyarországnak két óriási előnye van a Nyugattal szemben. Egyrészt kis ország és ezért aránylag gyorsan lehet változásokat keresztülvinni. (Talán a legjobb példa erre az, hogy 1991-ben az ország telefonrendszere még kimondottan rossz volt, ma a világ műszakilag egyik legfejlettebb rendszere. Másrészt a magyarok átlagműveltsége nagyon magas és ezért gyorsan elsajátíthatják az új technológiákat.